

U završnom dijelu knjige sveobuhvatan je zaključak, iscrpan popis izvorne građe, literature, dodatak sa raznim statističkim obradama arhivskog materijala, kao i kazalo toponima i etnonima, osoba te predmetno kazalo (346-520). Knjiga pored toga sadrži znatan broj crno-bijelih fotografija gradskih četvrti, građevina, arhitektonskih detalja, predmeta umjetničkog obrta, te umjetničkih slika izrađenih ili naručenih od hrvatskih stanovnika u Veneciji.

Impresivni fond arhivskog materijala, temeljitost njegove obrade kao i uistinu širok raspon tema koje se u djelu obrađuju daju ovoj knjizi iznimnu uvjerljivost i autentičnost, dok autorski pristup iskrene nadahnutosti i proživljenosti problematike plijeni pozornost čitaoca. Riječ je o djelu autorice koja pripada mlađoj generaciji hrvatskih povjesničara, školovanih u maniri klasične historiografske akribije i kroz rad na arhivskom materijalu, a ujedno otvorene suvremenom interdisciplinarnom pristupu u proučavanju prošlosti. Primjetna je iznijansiranošću osjećaja za raznolike pristupe kao što je to učinjeno u analizi materijalnih okolnosti opstojanja hrvatskih iseljenika u Veneciji, njihovog svakodnevnog života, profesionalnoj djelatnosti, umjetničkom izrazu, vjerskom životu kao i mračnoj strani kašnjeničkog života sagledanoj kroz zapise sudskih kancelarija tijekom više stoljeća. Ovo djelo stoga predstavlja značajan doprinos proučavanju povezanosti Venecije i hrvatske obale tijekom više stoljeća, te doprinosi povijesnoj znanosti umješnom analizom raznih aspekata iz svakodnevnog života hrvatske zajednice u Mlecima. Zaključimo da je riječ o izuzetno vrijednom djelu nove hrvatske historiografije koje pruža višestruki užitek svojom sadržajnošću, analitičnošću i nadahnućem.

Meri Kunčić

JEAN-FRANÇOIS NOËL, **Sveto Rimsko Carstvo**, Barbat, Zagreb 1998., 204 str.

Izdavačka kuća *Barbat* iz Zagreba u posljednje vrijeme pokazuje veliko zanimanje za tiskanje studija s područja historiografije, osobito onih koje obrađuju srednjovjekovnu i novovjekovnu tematiku. Možemo li suditi prema nekim objelodanim djelima, osobito se pažnja pridaje problematiki Srednje Europe (*Mittleeuropa*) s civilizacijskog, povijesnog, pravnog, kulturološkog, vjerskog i drugih motrišta. Budući je Hrvatska tijekom cijele svoje povijesti pripadala, pored mediteranskog i ovom, srednjoeuroopskom okruženju, svaka studija koja razmatra problematiku *Mittleeuropa* dolazi u središte zanimanja kako znanstvene, tako i šire čitalačke publike u Hrvatskoj.

Veliko zanimanje hrvatske javnosti za studije o *Mittleeuropi* višestruko je uzrokovano. Ponajprije, u posljednjih 45 godina malo je studija tiskano u Hrvatskoj i prevedeno na hrvatski jezik, a koje bi Hrvatsku prikazivale u njezinu prirodnom okruženju. Događalo se to ponajviše zbog političkih razloga. Pored toga, i ostale zemlje koje se tradicionalno

zemljopisno smještaju u Srednju Europu dijelile su sličnu sudbinu, bivši prisiljene na okrenutost k Istoku (iako definicija Srednje Europe ne uključuje slijepo kopiranje civilizacijskih normi Zapadne Europe). Tijekom 45 godina sve zemlje Srednje Europe (iako se mnogi autori ne slažu oko njezinih zemljopisnih, kulturnih, pa ni civilizacijskih obilježja i još uvijek vode polemička razmatranja) bile su zakinite za slobodu izražavanja ideja i razmišljanja o *Mittleeuropi*, a kamoli o isticanju pripadnosti jednoj takvoj "tvorevini". Poznato je da se, kao posljedica zabranjivanja, u posljednjem desetljeću razbuktala raznovidna diskusija o pojmu *Mittleeuropa*, u koju su se uključili povjesničari, filozofi, književnici iz cijele regije.

Jedna od temeljnih dimenzija knjige, sadržaj i ideje koje se ovdje ukratko iznose, upravo jest ideja *Mittleeuropa*, onako kako je bila državno-pravno i politički shvaćana unutar planova vlastitog interesa Svetog Rimskog Carstva u razdoblju od ranog srednjeg (10. st.) do kasnog novog vijeka (poč. 19. st.). Budući da autor u knjizi često razmatra odnos Svetog Rimskog Carstva i zemalja Srednje Europe tijekom devet i pol vijekova međuodnosa, ona na više mjesta pokušava objasniti čitaocu neke od bitnih odrednica tog odnosa na državnoj, pravnoj i političkoj razini. Osobito se pri tome osvrće na aktivnosti Svetog Rimskog Carstva i objašnjenje njegovih pretenzija prema Srednjoj Europi. Drugi div europske povijesti, smješten iza granica Galicije i Bukovine, Rusko Carstvo, nije uključeno u razmatranja. Valja također napomenuti da je autor djela Francuz, pa iako mu se ne može poreći zanatska objektivnost, čitalac može dokučiti blagi prizvuk odbojnosti kada razmatra njemačke (i. e. pruske) ideje o *Mittleeuropi*, ali jednako i razumijevanje ako govori o Habsburškoj Monarhiji kao nosiocu takve ideje.

Temeljnu nakanu izdavanja ove knjige istaknuo je Drago Roksandić u *Predgovoru hrvatskom izdanju* (VII-XIX). Knjiga bi trebala biti namijenjena studentima kao sveučilišni udžbenik, a za razumijevanje srednjovjekovne i novovjekovne državno-pravne povijesti Svetog Rimskog Carstva, ali i svih onih zemalja koje su mu na bilo koji način gravitirale. Tako i Hrvatske. Pored toga, težnja je autora bila objasniti povijesni razvitak i političku, vojnu i gospodarsku pozadinu ideje *Mittleeuropa* u istom razdoblju.

U prvom poglavlju, naslovljenom *Obnova Carstva* (5-12), autor govori o teritorijalnoj proširenosti Carstva, ideji *vječnosti Imperiuma* izraženoj u isticanju rimskog i karolinškog naslijeđa, te o odnosu *sacerdotiuma* i *imperiuma* u razdoblju prvih vladara SRC. Temelji SRC nalaze se u rimskoj, kršćanskoj i germansko-franačkoj tradiciji.

U razdoblju od 10. do 13. st., razmotrenom u poglavlju *Sveto Carstvo u svojim kraljevstvima* (13-25), sve se više ističe germansko obilježje SRC i težnja za *Translatio Imperii ad Germanos*. Carevi krunjeni u Rimu ipak su samo njemački vladari, u izvorima se često naziva *regnum teutonicum*, koji, doduše uključuje i frankofonske, slavenske i talijanske zemlje i narode i time odražava određeni kršćanski univerzalizam. Druga odrednica toga razdoblja, obilježenog križarskim pohodima, jest uloga koju je svaki car SRC morao

preuzeti kao predvodnik cijelog zapadnog kršćanstva za oslobođenje Svete Zemlje. No, i ovdje su očekivanja o carevoj predvodničkoj ulozi često bila iznevjerena.

U sljedećem poglavlju *Institucije* autor razmatra pravo nasljeđivanja carske krune, ceremoniju izbora cara, odnos središnje vlasti i carskog sabora, pravne i administrativne osnove na temelju kojih je carstvo funkcioniralo te izvore financija i sredstava za vojsku.

Poslije analize državno-pravnih aspekata njemačkog dijela carstva, Noël prelazi, u poglavlju *Carska "Galija"* na razmatranje dviju frankofonskih zemalja unutar carstva – Lotaringije i Burgundije – pri čemu osobito ističe težnju Lotaringije k autonomnom položaju. Konačno, u "Trojedinici" SRC svojim se posebnostima isticalo *Talijansko Kraljevstvo*, kojem je također posvećeno zasebno poglavlje.

U poglavlju *Burno zlatno doba carskog univerzalizma (kraj 10. – sredina 13. stoljeća)* (27-36) iznose se neke od najbitnijih ideja srednjovjekovnog razumijevanja pojma *carstvo* i *car*. Carstvo zapadnog kršćanstva, uostalom kao i Bizant, ima izraženu ideju nosioca duhovnog, kršćanskog univerzalizma i ekumenizma i sveobuhvatnosti i jedinstvenosti teritorija. Kršćanski ekumenizam, zametak jedinstva Bizanta i SRC, zapadnih i istočnih kršćana, ponesen carskom idejom ekumenizma izražen je u ženidbi Otona III. i bizantske princeze Teofane. Istovremeno se postavljaju temelji uzdizanja cara na razinu svetosti (kanonizacija Karla Velikog 1165.), a u stvarnosti se kraljevi zapadne i srednje Europe često nazivaju pogrdno *reguli*. Posebno se razmatraju odnosi SRC i Bizanta, te SRC s papinstvom, analizirajući znameniti sukob oko primata između *sacerdotiuma* i *imperiuma* (investitura, simonija, Konstantinova darovnica).

Krize i promjene krajem srednjeg vijeka (37-44) poglavlje je u kojem autor razmatra proces slabljenja carskog autoriteta od sredine 13. stoljeća, koje se osobito izražava kroz postavljanje izbornog umjesto nasljednog načela, pri čemu se jače kneževine nameću slabijima prema zakonu "prava jačega". Središnja carska vlast istovremeno je onemoćala suprotstaviti se takvim težnjama. Zaseban dio ovog poglavlja posvećen je promjenama teritorija carstva krajem srednjeg vijeka u Šleskoj, Lotaringiji, Italiji i drugim zemljama, te opetovanom sukobu carskog i papinskog autoriteta sve do sabora izbornih knezova u Rhenseu 1338. godine, kad je proglašeno isključivo pravo njemačkih knezova da biraju cara, a papi se ostavlja samo pravo formalne potvrde.

Poglavlje naslovljeno *Nacionalno skretanje Svetog Rimskog Carstva Njemačke nacije* (16.-18. stoljeće) (45-60) u osnovi razmatra pretakanje srednjovjekovnog ekumenskog i nadnacionalnog carstva u sveto, rimsko, ali, u novom vijeku, sve naglašenije njemačko carstvo. Etnički pluralizam, kao simbol nadnacionalnog carstva, od 16. do 17. st. gubi na izvornom značenju jer se pojedini dijelovi priključuju Francuskoj, Švicarskoj, a u Italiji, koja ostaje sastavni dio Carstva, osamostaljenje se očituje kroz jezik i sudstvo. Isticanje njemačkog obilježja Carstva očituje se i carskoj tituli *Deutscher Kaiser* od XVI. stoljeća, a Carstvo se često naziva *Reich deutscher Nation*. Germanocentrično obilježje carstva zaokruženo je, zaključuje autor, odlukom o podjeli carskih službi samo rođenim Njemcima.

Carske institucije u Novom vijeku (61-75) poglavlje je u kojem autor razmatra ulogu i ingerencije cara, sastav, funkcioniranje i ovlasti Carskog sabora (*Reichstag*), koji simbolizira prijelaz od monarhijskog na staleško carstvo, sudstvo, te konačno financije i vojni sustav carstva.

U poglavlju *Borba reforme i "Njemačkih sloboda"* (77-86) autor razmatra razdoblje od Wormskog sabora (1521.) do Westfalskog mira 1648. godine, kada se u Svetom Rimskom Carsvu zbilo nekoliko sudbonosnih povijesnih događaja. Cijelo 16. i 17. stoljeće obilježeni su vjerskim ratovima protestanata i katolika, luterana, kasnije Evangeličkog saveza i Katoličkog saveza. Ti su ratovi razdirali tkivo SRC-a, iako se određenim devizama, kao na pr. *cuius regio, eius religio* (poznatoj i u Hrvatskoj), nastojalo stvoriti određeno tolerantno okruženje. Slijedili su sukobi carske vojske protiv protestantskih država Češke, Danske i Švedske tijekom Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.), u kojem su se, usput rečeno, toliko istaknule hrvatske vojne jedinice. Iscrpljena ratom, ljudskim gubicima od oko 40 % stanovništva, carska je država bila prisiljena na potpisivanje sporazuma kao najveći gubitnik. Francuskoj i Švedskoj dani su znatni teritorijalni ustupci, a kalvinizam, uz katolicizam i luteranizam, postaje treća zakonita vjera carstva. Pored toga, carske kneževine dobile su takvu autonomiju koja je gotovo sličila neovisnosti.

Tijekom povijesti u tih sedam stoljeća do Westfalskog mira Carstvo je imalo padove, no ipak je Sveto Rimsko Carstvo zadržavalo najveći autoritet u Europi, koji su druge države – pretendenti na vodeću ulogu – tek sa zavišću promatrale. Ali nakon potpisivanja tog mira doista se može govoriti o polaganom, gotovo dvostoljetnom zalazu moći carstva. Stoga i slijedi logično naslovljeno poglavlje *Sumrak Svetog Carstva* (1648.-1806.) (87-98). SRC sada se našlo između dvije velike nevolje, ljljana i polumjeseca, odnosno Francuske i Osmanskog carstva. Koristeći osmanski pritisak na jugoistočne granice carstva, Francuska tijekom 17. stoljeća otima neka stoljetna carska dobra. Međutim, nakon osmanskog poraza kod Beča krajem 17. st., dolazi do carske rekonkviste na Balkanskom poluotoku. Taj trenutak od iznimne je važnosti, napominje autor, jer označava početak njemačke politike *Drang nach Osten*. Istovremeno s tom politikom, a vezano uz vojno i političko jačanje Hohenzolerna i Pruske, započeo je i sukob oko prevlasti u Carstvu između Berlina i Beča. Cijelo 18. stoljeće obilježeno je tim sukobom koji je kulminirao u vrijeme Rata za austrijsko nasljedstvo (1740.-1748.). Rat je završio potpisivanjem mira 1783. godine, ali njemačka nacija i Carstvo odsada su potpuno razjedninjeni na sjevernonjemački, protestantski dio predvođen Pruskom i južnonjemački, katolički i tradicionalistički austrijski dio. Početak rata s Francuskom 1793. bio je uvod u prestanak postojanja Svetog Rimskog Carstva. Njegov konačni nestanak slijedio je 1806. godine, kad je Franjo II. izjavio da mu novi Rajnski savez (16 kneževina Reicha pod protektoratom Francuske) onemogućava preuzimanje obveza prema Njemačkom Carstvu

Uz hrvatsko izdanje ovog djela dodani su *Prilozi kronologiji* (101-194) za razdoblje od 962. do 1806. godine autorica Ane Vlatke Dujić i Sonje Ledinčić s podacima o najvažnijim političkim, vojnim i crkvenim događajima u tom razdoblju.

U *Bibliografskom odabiru* (195-199) autor donosi popis važnijih studija za daljnje čitanje i proučavanje nekih tema: granica Carstva, institucija Carstva, Carstvo i srednji vijek, reformacija, odnosi Francuske i Svetog Rimskog Carstva. U vrlo kratkom *Kazalu imena* (201-204) autor iznosi samo imena osoba, ali nažalost ne i kazalo stvari.

Iako zaključak knjizi prethodi nekim od navedenih dijelova, čini se da sadržajno više odgovara ovom mjestu. U njemu autor sumira *Historijski doprinos Svetog Carstva* (99-100) tijekom njegova gotovo tisućljetnog postojanja pri čemu kao osnovni proces ističe put Carstva od srednjovjekovnog kršćanskog ekumenizma prema njegovoj konačnoj germanizaciji. Valja napomenuti da su isti proces prolazile i sve ostale velike europske države (osobito Francuska i Engleska), koje su sve više nacionalne čimbenike pretpostavljali univerzalnim kršćanskim nazorima. Čini se da je Habsburška Monarhija, utjelovljena i određena multietnicitetom, usprkos snažnim etničkim i vjerskim suprotstavljanjima od 16. do 20. stoljeća, jedina bila na putu, koliko zbog povijesnih iskustava toliko i zbog prisilne ravnoteže tri osnovna etnosa koji su je tvorili, ostvarenja multietnički tolerantne *Mittleeuropa*. Carska pak Rusija, iako je bila sastavljena, uz dominantni ruski, od niza drugih naroda (od slavenskih europskih, preko kavkaskih, do sibirskih), i iako su veliki utjecaj, osobito u njezinoj vojsci imali Njemci, a u kulturi Francuzi, nikad Srednju Europu nije promatrala drukčije osim kao mogućnost ostvarenja politike *Drang nach Westen*. Noëlovo djelo, iako sadržajno jasno omeđeno naslovom, ostaje nam pomalo dužno objašnjenja engleske, a osobito francuske i ruske politike prema Srednjoj Europi, pa bi onda i politika SRC-a bila nešto jasnija.

Kao što je spomenuto u predgovoru hrvatskom izdanju, knjiga Jean – François Noëla doista može biti dobar udžbenik studentima, sažet prikaz gotovo tisućljetnog trajanja Carstva, osobito u nedostatku drugih djela, te stoga što su ga kronologijom dopunile hrvatske autorice. Knjiga sadrži tek jedan zemljovid (str. 6), što studiju čini pomalo apstraktnom, ali i preglednu tabelu vladara Svetog Rimskog Carstva od 962. do 1806. godine.

Kako bi se stekla objektivna slika povijesnih zbivanja na prostoru Svetog Rimskog Carstva i u zemljama koje su prema njemu gravitirale, a studentima i svima željnima objektivne spoznaje na korist, valja potražiti i prevesti neke druge studije. Bilo bi dobro početi s austrijskim i njemačkim, pa i ruskim. Knjige autora malih nacija Srednje Europe (Čeha, Slovaka, Mađara, Hrvata) trebale bi se konzultirati. Jer, i ove su nacije uvelike bile nositelji ideje *Mittleeuropa* pa bi se i djela povjesničara tih zemalja trebala konzultirati da bi se stekao cjeloviti uvid u tu problematiku. No, u ovom djelu uloga malih nacija Srednje Europe u kreiranju ideje *Mittleeuropa* samo je dotaknuta.

Zoran Ladić